

Η ΙΔΕΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΝ

1. Εισαγωγικές επισημάνσεις. Οί W. Tarn¹ και T. Sinclair² φαίνεται ότι συμφωνούν στην άποψη πώς ή ιδέα του «κοσμοπολιτισμοῦ» δέν ἐμφανίζεται για πρώτη φορά στους στωικούς και κυνικούς φιλοσόφους, ἀλλὰ εἶναι διατυπωμένη πολὺ πιὸ ἔνωρίς. Ὁ δεύτερος μάλιστα ἐρευνητὴς τὸ ὑπαινίσσεται σαφῶς μὲ μιὰ σύντομη ἀναφορά στὸν σοφιστὴ Ἰππία³ καὶ τὸν Δημόκριτο. Τὴν ἄποψη αὐτή, ἴσως, ἐνισχύει μὲ τὴν παρατήρησή του ὁ Baldry⁴ ὅτι ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διαπιστώνεται ἤδη στὴν ὁμηρικὴ ποίηση. Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας τὶς παραπάνω διαπιστώσεις σὲ συνδυασμὸ α) μὲ τὴ γνώμη τοῦ Z. Stewart⁵, ὅτι οἱ κυνικοὶ φιλόσοφοι, στὴ σκέψη τῶν ὁποίων ἐμφανίζεται ὀλοφάνερα ἡ ιδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ, ἔχουν ἐπηρεαστεῖ σημαντικὰ ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη τοῦ Δημόκριτου, β) τὴν παρόμοια γνώμη τῆς C. E. Lutz⁶, ὅτι ὁ Δημόκριτος ἦταν «the hands of the Cynic-Stoic philosophers», γ) τὴν γνώμη ποὺ εἶχε παλιά ἐκφράσει ὁ Heinze⁷, ὅτι ὁ Δημόκριτος εἶναι κυνικὸς πρὶν ἀπὸ τοὺς κυνικοὺς, καὶ δ) τὶς συγκρίσεις ποὺ κάνει ὁ Stella⁸ ὅσον ἀφορᾷ στὶς σχέσεις τῆς δημοκρατίας ἠθικῆς μὲ τὴν

1. Alexander, Cynics and Stoics, *American Journal of Philology*, 60, 1939, σ. 41.

2. *A History of Greek Political Thought*, London, Routledge & Kegan Paul, 1967², σ. 66.

3. ΠΛΑΤ., Πρωτ., 337 c - d (DK 86C1): «... ἡγοῦμαι ἐγὼ ὑμᾶς συγγενεῖς τε καὶ οἰκείους καὶ πολίτας ἅπαντας εἶναι—φύσει, οὐ νόμῳ· τὸ γὰρ ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ φύσει συγγενές ἐστιν, ὁ δὲ νόμος, τύραννος ὢν τῶν ἀνθρώπων, πολλὰ παρὰ τὴν φύσιν βιάζεται». Γιὰ τὴν ιδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ στὸν Ἰππία πβ. W. K. C. GUTHRIE, *A History of Greek Philosophy*, vol. III, Cambridge, Cambridge University Press, 1969, σ. 119, σημ. 2, σ. 162· H. BALDRY, *The Unity of Mankind in Greek Thought*, Cambridge, 1965, σσ. 42-43· E. BARKER, *Greek Political Theory*, London, Methuen, 19704, σ. 74· πβ. καὶ J. FERGUSON, *Utopias of the Classical World*, 1975, σ. 98.

4. Ἐνθ' ἀν., σσ. 1 καὶ 8.

5. Democritus and Cynics, *Harvard Studies in Classical Philology*, 63, 1958, σσ. 179-191, εἰδικὰ σσ. 184-186. Γιὰ τὶς σχέσεις τῶν Κυνικῶν μὲ τὸν Δημόκριτο πβ. A. BRANCACCI, Democrito e la tradizione Cinica, *Siculorum Gymnasium*, 33, 1980, σσ. 411-425.

6. Democritus and Heraclitus, *The Classical Journal*, 49, 1954, σσ. 309-314, εἰδικὰ σ. 311.

7. Ὁ στίχος αὐτὸς ἀπὸ τὴν πολὺ παλιά ἐργασία τοῦ Heinze ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν G. A. HERHARD, *Phoinix von Kolophon*, Leipzig, 1909, σ. 174.

8. Valore e posizione storica dell'etica di Democrito, *Sophia*, 10, 1942, σσ. 207-258, εἰδικὰ σ. 209.

ἠθική τῶν κυνικῶν, τότε μπορούμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ «κοσμοπολιτισμοῦ» προαναγγέλεται στή σκέψη τοῦ Δημόκριτου, ἂν καὶ αὐτὴ ἐμφανίζεται ἐπίσημα στήν κυνική καὶ τὴν στωική φιλοσοφία⁹.

Ὁ I. Lana¹⁰, πρὶν ἀπὸ χρόνια, στή γενική ἀλλὰ ἀξιόλογη ἐργασία του γιὰ τὴν ἰδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ στοὺς προσωκρατικούς φιλοσόφους ἀναφέρθηκε καὶ στὸν Δημόκριτο. Ἡ ἀνάλυσή του περιορίστηκε στή συζήτηση καὶ τὴ μετάφραση μερικῶν ἀποσπασμάτων σύμφωνα μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ H. Diels. Νομίζουμε ὅτι ὁ Lana δὲν ἐξαντλεῖ τὸ πρόβλημα ὅπως ἐμφανίζεται στὸν Δημόκριτο. Ἐξάλλου ὁ σκοπὸς τῆς ἐργασίας του δὲν ἦταν ἡ ἐρευνα τοῦ προβλήματος *ad hoc* στὸν Δημόκριτο. Ἐλπίζουμε ὅτι θὰ ἐξετάσουμε πιὸ ἐξαντλητικά καὶ θεμελιακὰ τὸ θέμα, γιατί ὑπάρχουν κι ἄλλα ἀποσπάσματα, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἐρμήνευσε ὁ Lana, μὲ τὰ ὁποῖα δηλώνεται ἡ πίστη τοῦ Δημόκριτου στήν ἰδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐνότητας τοῦ κόσμου. Εἰδικότερα μὲ αὐτὴ τὴν ἐργασία θὰ προσπαθήσουμε νὰ δείξουμε α) μὲ ποιὲς ἄλλες μερικότερες ιδέες καὶ ἔννοιες ποὺ ἐντοπίζουμε στ' ἀποσπάσματα τοῦ Ἀβδηρίτη μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ ἡ πίστη τοῦ φιλοσόφου σὲ μιὰ τέτοια ἰδέα γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου καὶ β) ποιὲς αἰτίες ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ὁδήγησαν τὸν Δημόκριτο στή διατύπωση μιᾶς τέτοιας ιδέας, ἡ ὁποία, ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, συνεχίστηκε στή νεότερη φιλοσοφία.

2. Ἡ ἀποψη τοῦ Δημόκριτου. Συμφωνώντας μὲ τὴ γνώμη τοῦ Tagh¹¹ πιστεύουμε ὅτι ἡ λέξη «κοσμοπολίτης» ἀπαντᾶται στήν ἐλληνική γλῶσσα τρεῖς φορές, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίπτωση τοῦ Διογένη¹² τοῦ Κυνικοῦ ἀπὸ τὴ Σινώπη, μιὰ φορὰ στὸν Λουκιανὸ¹³ καὶ δύο στὸν Φίλωνα τὸν Ἰουδαῖο¹⁴, ἐνῶ εἶναι τελείως ἄγνωστη ἡ λέξη «κοσμοπολιτισμός». Ὅμως ἡ τελευταία αὐτὴ ἔννοια δηλώνεται μὲ ἄλλες ἐκφράσεις καὶ ἔννοιες ἔμμεσα ἢ ἄμεσα. Τὴ δυνατότητα ἐνὸς πρώτου ἐπιχειρήματος γιὰ τὴ θεμελίωση τῆς ἀποψῆς μας ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ «κοσμοπολιτισμοῦ» ὑπάρχει στή σκέψη τοῦ Δημόκριτου μᾶς παρέχει τὸ πολιτικὸ «πιστεύω» τοῦ

9. Γιὰ τὴν ἰδέα αὐτὴ στήν στωική φιλοσοφία πβ. BALDRY, *ἐνθ' ἄν.*, σσ. 151-166· G. STANTON, *The Cosmopolitan Ideas of Epictetus and Marcus Aurelius, Phronesis*, 13, 1968, σσ. 183-195. Πβ. I. Γ. ΔΕΛΛΗ, Ἡ ἰδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ στή σκέψη τοῦ Ἐπίκτητου, στὸν τόμο: Χ. ΤΕΖΑΣ (ἐπιμ.), *Ἐπίκτητος: Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*, Πρέβεζα, Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη Πρέβεζας (= Πρακτικὰ Πανελληνίου Συνεδρίου, Πρέβεζα, 17-19 Ἰουνίου 1994), 1996, σσ. 71-78.

10. *Tracce di dottrine cosmopolitiche in Grecia prima del Cinismo, Rivista di Filologia e di Istruzione Classica*, 29, 1950, σσ. 193-216, εἰδικὰ σσ. 213-214· τὸ ἄρθρο αὐτὸ συνεχίζεται ἐνθ' ἄν., 30, 1951, σσ. 317-338.

11. *ἐνθ' ἄν.*, σ. 43.

12. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., VI, 63: «Ἐρωτηθεὶς πόθεν εἴη, κοσμοπολίτης, ἔφη».

13. *Βίων πράσις*, 8.

14. S.V.F., III, σσ. 82, 24, 27-28.

ἴδιου τοῦ φιλοσόφου. Ὁ ἴδιος ἀποδίδει στὸν ἄνθρωπο, ποὺ εἶναι ὅπως-δήποτε μέλος μιᾶς συγκεκριμένης κοινωνίας, δύο ιδιότητες. Εἶναι πρῶτα «ιδιώτης» ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὰ ἴδια, ἀλλὰ καὶ ἐνεργὸς πολίτης, ποὺ συμμετέχει στὰ δημόσια-ξυνή¹⁵. Ἔτσι ὁ Δημόκριτος ὀρίζει τὴν ἔννοια τοῦ «πολίτου» ὅπως ἀργότερα ὁ Ἀριστοτέλης¹⁶. Γιὰ νὰ ἔχει νόημα ἡ διπλὴ αὐτὴ ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει δημοκρατικὸ πολίτευμα. Αὐτὸ τὸ πολίτευμα προτιμᾷ ὁ Δημόκριτος¹⁷, ὅπως δηλώνεται ἀπὸ τὸ ἀπ. 251, ἀφοῦ τὸ ἐπαινεῖ μετὰ ἀπὸ σύγκριση μὲ ἄλλα ὀλιγαρχικὰ καὶ δυναστικὰ πολιτεύματα τῆς ἐποχῆς του. Ὅλοι οἱ ἐρευνητὲς¹⁸ τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ Δημόκριτου μὲ μικρές, ἴσως, ἀποκλίσεις καταλήγουν στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Δημόκριτος πίστευε ὅπως-δήποτε σὲ κάποια μορφή δημοκρατίας. Αὐτὸ προϋποθέτει τὴν ἀντίληψή του ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι μετὰξὺ τους «ὅμοιοι», γι' αὐτὸ συναγελάζονται. Αὐτὴ ἡ πίστη τοῦ Ἀβδηρίτη στὴν ὁμοιότητα τῶν ἀνθρώπων δηλώνεται μὲ ὅσα ἀναφέρονται σὲ τρία ἀποσπάσματα. Στὸ ἀπ. 164, ποὺ παραδίδεται ἀπὸ τὸν Σέξτο Ἐμπειρικό, δηλώνεται ἡ φυσικὴ ὁμοιότητα ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Δημόκριτος πιστεύει ὅτι ἡ σχέση αὐτὴ ὑπάρχει τόσο στὰ ἐμψυχα ὅσο καὶ στὰ ἄψυχα ὄντα: «παλαιὰ ... δόξα περὶ τοῦ τὰ ὅμοια τῶν ὁμοίων εἶναι γνωριστικὰ ... ἀλλ' ὁ μὲν Δημόκριτος ἐπὶ τε τῶν ἐμψύχων καὶ ἀψύχων ἴστησι τὸν λόγον. καὶ γὰρ ζῶα, φησίν, ὁμογενέσι ζώοις συναγελάζεται...» καὶ τὸ ἀπόσπασμα καταλήγει: «ὥς ἂν συναγωγὸν τι ἐχούσης τῶν πραγμάτων τῆς ἐν τούτοις ὁμοιότη-

15. Ἀπ. 252, 253 (ἐκδ. H. DIELS-W. KRANZ, 196612). Πβ. τὴν ἀνάλυση τοῦ E. HAVELOCK, *The Liberal Temper in Greek Politics*, New Haven, 1957, σσ. 151-152.

16. Πολιτ., Γ 1, 1275 a 22 - 23: «πολίτης δ' ἀπλῶς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὀρίζεται μᾶλλον ἢ τῷ μετέχειν κρίσεως καὶ ἀρχῆς». Γιὰ τὶς ἐπιδράσεις τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ Δημόκριτου στὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη πβ. Ι. Γ. ΔΕΛΛΗΣ, *Δημοκρίτειες ἐπιδράσεις στὴν πολιτικὴ σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλη* (Μιά συγκριτικὴ προσέγγιση), στὸν τόμο: Δ. Ν. ΚΟΥΤΡΑΣ (ἐκδ.), *Ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ οἱ ἐπιδράσεις τῆς*, Ἀθήνα, Ἑταιρεία Ἀριστοτελικῶν Μελετῶν «Τὸ Λύκειον», 1999, σσ. 95-117.

17. C. BAILEY, *The Greek Atomists and Epicurus*, Oxford, Oxford University Press, 1928 (ἀνατ. New York, Russell & Russell, 1964), σ. 211. Ἐκτενεῖς ἀναλύσεις γιὰ τὴν πολιτικὴ σκέψη τοῦ Δημόκριτου, πβ. Ι. Γ. ΔΕΛΛΗΣ, *Ἡ «πόλις» καὶ οἱ λειτουργίες τῆς στὰ ἀποσπάσματα τοῦ Δημοκρίτου: Ἡ αὐγὴ τοῦ «Κοινωνικοῦ Συμβολαίου» καὶ οἱ ἀπαρχές τῆς «οὐτοπίας»*, *Skepsis*, 8, 1997, σσ. 37-72.

18. Ὁ C. A. ALDERS, *The Political Faith of Democritus*, *Mnemosyne*, Ser. 4 III, 1950, σσ. 302-313, εἰδικὰ σ. 313, συμπεραίνει ὅτι ὁ Δημόκριτος πίστευε σὲ μιὰ μετριοπαθῆ δημοκρατία ἢ «ἀριστοτελικὴ πολιτεία» (= ΑΡΙΣΤΟΤ., Πολιτ., Δ 8, 1293 b 33). Ἡ K. FREEMAN, *God, Man and State: Greek Concepts*, Boston-London, Greenwood, 1952, σ. 124, γράφει ὅτι ἡ δημοκρατία στὴν ὁποία πιστεύει ὁ Δημόκριτος δὲν παίρνει τὴ μορφή ἑνὸς ἄκρου ἐξισωτισμοῦ (Equalitarianism), ἐνῶ ὁ R. FERWERDA, *Democritus and Plato*, *Mnemosyne*, 25, 1972, σ. 371, σημ. 3, γράφει ὅτι ὁ Δημόκριτος πιστεύει σὲ μιὰ «moderate democracy». Πβ. Ι. Γ. ΔΕΛΛΗΣ, *Τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς συνείδησης στὸ Δημόκριτο*, (διδ. διατρ.) Πάτρα, 1985, σσ. 183-197.

τος». Ἡ ὁμοιότητα εἶναι *συναγωγὸς τῶν πραγμάτων*. Πολὺ περισσότερο αὐτὴ γίνεται *συναγωγὸς ἀνθρώπων*. Ἐπίσης στὴ μαρτυρία 99a τονίζεται πάλι ἡ ἔλξη τῶν *ὁμοίων*. «τὰ ὅμοια πρὸς τὰ ὅμοια καθάπερ ἐν τῷ παντὶ» καὶ πὼς τὰ «ὁμόψυχα συμφέροντα». Στὸ ἀπ. 158, πού παραδίδεται ἀπὸ τὸν Πλούταρχο, ἐνισχύεται ἡ ἄποψη ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τους ὅμοιοι καὶ ἔχουν κοινὴ μοίρα, ἀφοῦ «ὁ ἥλιος ἀνασχὼν ... συνώρμησε τῷ φωτὶ τὰς πράξεις καὶ τὰς νοήσεις τὰς ἀπάντων».

Ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Δημόκριτος πιστεύει στὴ φυσικὴ ὁμοιότητα τῶν ἀνθρώπων, μὲ συνέπεια νὰ μὴ βρῖσκει διαφορὲς μεταξύ τους, ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν βασικὴ θέση του, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ἴδιος δὲν χωρίζει τοὺς ἀνθρώπους μὲ βάση τὸν πλοῦτο καὶ τὴν καταγωγὴ¹⁹ ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ στενὰ πλαίσια πόλης-κράτους (city-state). Δὲν ὑπάρχουν γιὰ τὸν Δημόκριτο πλούσιοι καὶ φτωχοὶ ἄνθρωποι, ἀλλὰ «καλοὶ-κακοὶ» ἢ «σοφοὶ-ἀνόητοι»²⁰. Ὁ ἴδιος ἔδειξε μὲ τὴ στάση του ὅτι περιφρονεῖ τὸν πλοῦτο²¹, ὅπως ἀργότερα οἱ κυνικοὶ φιλόσοφοι καταδίκασαν τὴν «τρυφή»²², ἀφοῦ πώλησε τὴν περιουσία του γιὰ χάρη τῶν ταξιδίων του. Ἐξάλλου στὰ ἀποσπάσματά του φαίνεται ὅτι ἐπικρίνει τὴν πλεονεξία ἢ ὁποία γεννιέται βέβαια ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία ἀπόκτησης πλούτου²³. Ὁ Δημόκριτος πιστεύει ὅτι ὅποιαδήποτε κοινωνικὴ προτεραιότητα ἀνήκει μόνον στοὺς «σοφοὺς», μία ἀντίληψη πού θεμελιώνεται ἀργότερα στὴν κυνικὴ φιλοσοφία ἐκτενέστερα²⁴.

Τὴν ἄποψή μας ὅτι ὁ Δημόκριτος πιστεύει στὴν ἰδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ μπορούμε νὰ ἐνισχύσουμε ἀκόμα πιὸ πολὺ μὲ τὸ ἀπ. 247 «ἀνδρὶ σοφῷ πᾶσα γῆ βατή· ψυχῆς γὰρ ἀγαθῆς πατρίς ὁ ξύμπας κόσμος». Ὁ H. Diels μὲ βάση τὸ ἐκφραστικὸ «στύλ» συνδέει τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ μὲ τὴν πρόταση τοῦ Θουκυδίδου «ἀνδρῶν τε ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος»²⁵, ἐνῶ ὁ E. Havelock θεωρεῖ βέβαιη καὶ οὐσιαστικὴ αὐτὴ τὴ σχέση Δημόκριτου καὶ Θουκυδίδου γράφοντας: «when Thucydides penned the Funeral Speech of Pericles he was expressing an intellectual debt to Democritus»²⁶.

19. Ἀπ. 282-282. Ὁ πλοῦτος δὲν ἀποτελεῖ αἰτία γιὰ πολιτικὴ προβολὴ καὶ δύναμη, ἀφοῦ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ πενίη εἶναι μόνον τὰ ὀνόματα τοῦ κόρου καὶ τῆς ἐνδείης (= ἀπ. 283). Πβ. A. A. BALDRY, *From the Many to the One*, London, Constable, 1970, σ. 110. Πβ. καὶ I. Γ. ΔΕΛΛΗ, Ὁ «πλοῦτος» στὴν ἠθικοπολιτικὴ σκέψη τοῦ Δημοκρίτου, *Ἀνθρωποθεωρία*, 7, 1994, σσ. 89-99.

20. Ἀπ. 283, 284.

21. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., IX, 36 καὶ IX, 38.

22. ΔΗΜΩΝΑΣ, ἀπ. 2, Mullach (σ. 348, σημ. 5).

23. Ἀπ. 50, 191, 224, 231.

24. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., VI, 71-72.

25. 2, 43· πβ. παρόμοιες ἐκφράσεις: ΛΥΣ., 31.6· ΑΡΙΣΤΟΦ., *Πλοῦτ.*, 1151 καὶ ΕΥΡΙΠ., ἀπ. 1047 (Nauck): «ἅπας μὲν ἀνὴρ αἰετῷ περᾶσσιμος, ἅπαντα δὲ χθονὶ ἀνδρὶ γενναίῳ πατρίς» καὶ ἀπ. 902 (N.).

26. *Ἐνθ' ἀν.*, σ. 147. Γιὰ τὴν σχέση Δημόκριτου-Θουκυδίδου πβ. Z. STEWART, *Ἐνθ' ἀν.*, σ. 191, σημ. 15· STELLA, *Ἐνθ' ἀν.*, σ. 211· EDMUNDS, *Chance and Intelligence in Thucydides*, Cambridge, 1975, σσ. 18-33 καὶ 116-119.

Ἀρχικά ὑπῆρξαν ὑποψίες γιὰ τὴν αὐθεντικότητα αὐτοῦ τοῦ δημοκρίτειου ἀποσπάσματος. Ὁ H. Diels ἀναφέρει στὸ apparatus τῆς συλλογῆς τοῦ τῇ γνώμῃ τοῦ S. Freudenthal ὅτι τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ δὲν εἶναι γνήσιο. Ἀργότερα ὁ W. Tam²⁷ ἀμφισβήτησε τὴν αὐθεντικότητά του. Πιστεύουμε ὅτι τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ εἶναι γνήσιο. Τὴν ἄποψή μας αὕτῃ στηρίζουμε σὲ δύο σημεία: α) ἡ χρῆση τῆς λέξης σοφός ὑπάρχει καὶ σὲ ἄλλα δημοκρίτεια ἀποσπάσματα ὡς προσδιορισμὸς τῆς λέξης ἀνὴρ ὅπως καὶ σ' αὐτό· β) ἀπὸ νοηματικὴ ἄποψη ἐπιβεβαιώνει τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἐκεῖνο ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, ὅτι δηλαδὴ ὁ Δημόκριτος δίνει κάποια προτεραιότητα στὸν σοφὸν ἄνδρα. Ἐξάλλου ὁ Baldry²⁸ ἀναφερόμενος στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ πιστεύει ὅτι δὲν ὑπάρχει ὑπόβαθρο γιὰ νὰ ἀμφιβάλλουμε γιὰ τὴν αὐθεντικότητά του (is no ground for doubting its authenticity). Γιὰ τὸν σοφὸν κάθε τόπος εἶναι προσπελάσιμος, δηλαδὴ ὁ σοφός ἀνὴρ μπορεῖ νὰ πάει παντοῦ ὅπου ὑπάρχει ἀνάγκη. Γι' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει δέσμευση καταγωγῆς καὶ ἐθνότητος. Ὁ σοφός ἀνὴρ τοῦ Δημόκριτου εἶναι ὁ σοφός τῶν κυνικῶν. Ὁ σοφός τῶν κυνικῶν εἶναι «ἄπολις, ἄοικος πατρίδος, ἐστερημένος, πτωχός, πλανήτης»²⁹. Ὁ σοφός τοῦ Δημόκριτου «οὐ χρὴ νόμοις πειθαρχεῖν, ἀλλὰ ἐλευθερίως ζῆν»³⁰. Ὁ σοφός, κατὰ τὴν ἄποψη τῶν κυνικῶν, πρέπει νὰ εἶναι παντοῦ, ὅπου οἱ ἄνθρωποι εἶναι ὑποδουλωμένοι στὴν τρυφήν³¹ καὶ τὸν τυφόν³² γιὰ νὰ τοὺς ἀπαλλάξει μὲ τὴ διδασχὴ τοῦ ἀπὸ τὰ ἠθικὰ αὐτὰ νοσήματα. Παρόμοιες ιδιότητες, ὅπως οἱ κυνικοί, ἀποδίδει ὁ Δημόκριτος στὸν σοφόν, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ἱκανὸ νὰ «ἄρχει» καὶ νὰ καθοδηγεῖ πνευματικὰ τοὺς ἄνθρώπους: «φύσει τὸ ἄρχειν οἰκίῃον τῷ κρέσσονι» (ἀπ. 267). «Κρείττων» δὲν σημαίνει ἐδῶ ὁ δυνατός, ἀλλὰ ὁ σοφός³³. Ἡ ἄποψή μας ὅτι ἐδῶ κρέσσων σημαίνει σοφός δείχνεται σ' ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸ ἀπ. 49 «χαλεπὸν ἄρχεσθαι ὑπὸ χερείονος», τὸ ὁποῖο ὁ Bailey³⁴ χαρακτηρίζει πλατωνικὸ ὡς πρὸς τὸ νόημα, καὶ τὸ ἀπ. 47 «νόμῳ καὶ ἄρχοντι καὶ τῷ σοφωτέρῳ εἴκειν κόσμιον», ὅπου τὸ κρέσσων ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὸ σοφωτέρῳ. Οἱ ἄποψεις αὐτὲς τοῦ Δημόκριτου γιὰ τὸν σοφόν καὶ τὴν κοινωνικὴ του θέση ὡς ὁδηγοῦ τῶν ἄλλων δὲν ταιριάζουν μόνο πρὸς

27. Alexander the Great and the Unity of Mankind, *Proceedings of the British Academy*, 19, 1933, σσ. 123-166.

28. *The Unity of Mankind in Greek Thought*, ἐνθ' ἄν., σ. 58.

29. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., VI, 38.

30. D.K. 68 A 166.

31. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., VI, 71-72.

32. Γιὰ τὴν ἐννοια τοῦ «τύφου» στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ σκέψη πβ. F. DECLEVA-CAIZZI, Contributo alla storia di un consetto, *Sandalion*, 3, 1980, σσ. 53-66.

33. Βλ. HAVELOCK, ἐνθ' ἄν., σ. 148· GUTHRIE, ἐνθ' ἄν., vol. II, σ. 495, σημ. 1.

34. *The Greek Atomists and Epicurus*, ἐνθ' ἄν., σ. 211.

ἐκεῖνες τῶν Κυνικῶν φιλοσόφων³⁵, ἀλλὰ προαναγγέλουν πλατωνικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὸν φιλόσοφο-βασιλιά³⁶, ἐνῶ γίνεται φανερό ὅτι ὁ σοφὸς τοῦ Δημόκριτου εἶναι ὁ σοφὸς «κοσμοπολίτης» τῶν Κυνικῶν. Δὲν εἶναι ὁμῶς τὸ ἀπ. 247 ποὺ θεμελιώνει τὴν ἄποψή μας ὅτι ὁ Δημόκριτος πίστευε στὴν ἰδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ, ἀλλὰ κι ἄλλα ἀποσπάσματα τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ὡς προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπινου γένους καὶ στοιχειοθετοῦν τὴν ἰδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ. Ἀποτελοῦν δηλαδὴ συνιστώσες τῆς ἰδέας αὐτῆς.

Ὁ Baldry θεωρεῖ ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἐνότητας τοῦ ἀνθρώπινου γένους στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ σκέψη δηλώνεται καὶ μὲ ἄλλες λέξεις, ὅπως *ὁμόνοια* καὶ *φιλανθρωπία*³⁷. Οἱ ἔννοιες «ὁμόνοια» καὶ «φιλανθρωπία» ἀποτελοῦν βασικὸ στοιχεῖο τῆς πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς σκέψης τοῦ Δημόκριτου καὶ θεωροῦνται ὡς προϋποθέσεις ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἐνότητα τῆς «πόλης-κράτους», ἀλλὰ καὶ τῆς οἰκουμένης ὁλόκληρης. Στὸ ἀπ. 255 τονίζονται τόσο ἡ «ὁμόνοια» ὅσο καὶ ἡ «φιλανθρωπία» ὡς προϋποθέσεις καὶ «συναγωγοὶ» ἐνότητας ἐξαιτίας ὁμοιότητος ποὺ προϋποθέτουν: «ὅταν οἱ δυνάμενοι τοῖς μὴ ἔχουσι καὶ προτελεῖν τολμέωσι καὶ ὑπουργεῖν καὶ χαρίζεσθαι, ἐν τούτῳ ἤδη καὶ τὸ οἰκτίρειν ἔνεστι καὶ μὴ ἐρήμους εἶναι ... καὶ ἄλλα ἀγαθὰ, ἅσσα οὐδεὶς ἂν δύναίτο καταλέξει». Ὁ Bailey³⁸ ἀξιολογώντας τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ γράφει πὺς ἀποτελεῖ «once more with a strangely real with touch of humanity». Περίεργη ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ Th. Cole³⁹ γιὰ τὸ ἀπόσπασμα αὐτό. Συνδέει τὸ ἀπ. μὲ ἓνα κείμενο τοῦ Πολυβίου⁴⁰ καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ τοῦ δώσει ἀποκλειστικὰ πολιτικὴ ἐρμηνεία. Ἡ σύνδεση αὐτῶν τῶν δύο κειμένων ποὺ κάνει ὁ Cole εἶναι ἀτυχής. Ὁ Πολύβιος κάνει λόγο γιὰ τὴ στάση τοῦ ἄρχοντα προεστῶτος πρὸς τοὺς ὑποταττομένους, ἐνῶ ὁ Δημόκριτος ἀναφέρει μὲ ποιοὺς τρόπο οἱ δυνάμενοι, δηλαδὴ οἱ πλούσιοι, πρέπει νὰ συμπεριφέρονται πρὸς τοὺς μὴ ἔχοντας, δηλαδὴ τοὺς φτωχοὺς. Ὡς ἀποδεκτὴ φαίνεται ἡ ἐκτίμηση τοῦ Cole ὅτι σ' αὐτὸ τὸ κείμενο ὁ Δημόκριτος ἐπιχειρεῖ

35. Γι' αὐτὸ πβ. τὴν ἀναλυτικὴ μελέτη τοῦ R. HOÏSTADT, *Cynic Hero and Cynic King. Studies in the Cynic Conception of Man*, Uppsala, 1948, σ. 113 καὶ σσ. 139 κ.ἐξ.

36. Πβ. εἰδικὰ J. MARRISON, *The Origins of Plato's Philosopher-Statesman*, *Classical Quarterly*, N.S., 8, 1958, σσ. 198-218.

37. Ἐνθ' ἀν., σσ. 2 καὶ 111.

38. Ἐνθ' ἀν., σ. 211.

39. *Democritus and the Sources of Greek Anthropology*, Cleveland, Western Reserve Univ. Press (Amer. Philol. Assoc. Monographs, 25), 1967, σσ. 120-130, εἰδικὰ σσ. 120-121.

40. Ἱστορίαι, 6.6 10-7.2: «ἐν οἷς ὅταν ὁ προεστὴς καὶ τὴν μεγίστην δύναμιν ἔχων αἰετὶ συνεπισχύῃ τοῖς προειρημένοις κατὰ τὰς τῶν πολλῶν διαλήψεις καὶ δόξαι τοῖς ὑποταττομένοις διανεμητικὸς εἶναι τοῦ κατ' ἀξίαν ἐκάστοις, οὐκέτι τὴν βίαν δεδιότες τῇ δὲ γνώμῃ τὸ πλεῖον εὐδοκούντες ὑποτάττονται καὶ συσσωρίζουσι τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ὁμοθυμαδὸν ἐπαμύνοντες καὶ διαγωνιζόμενοι πρὸς τοὺς ἐπιβουλεύοντας αὐτοῦ τῇ δυναστείᾳ ...».

νά μορφοποιήσει τις «preconditions for any type of social accord». Ἡ Freeman συνδέει τὸ ἀπ. 255, χωρὶς νὰ τὸ ἀναφέρει, μὲ τὸ ἀπ. 151 «ἐν γὰρ ξυνῶ ἰχθύι ἄκανθαι οὐκ ἔνεισιν, ὥς φησὶν ὁ Δημόκριτος». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι στὴν κοινότητα τῶν ἀγαθῶν ἀνθρώπων τὸ κακὸ μοιράζεται καὶ ἔτσι δὲν δημιουργοῦνται διαφορὲς καὶ ἀντιθέσεις, ἀλλὰ φιλία καὶ σύνδεσμος.

Ὅπωςδήποτε ὁμως θεμελιώδεις ιδέες ποὺ συγκλίνουν στὴν ιδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ περιέχει τὸ ἀπ. 255, ὅπως ἀναφέραμε παραπάνω. Συγκεκριμένα τὸ κείμενο αὐτὸ ἐκφράζει τρεῖς ἀρχές ἠθικοῦ, κυρίως ὁμως πολιτικοῦ περιεχομένου: 1) τὸν ἀλτρουϊσμὸ καὶ τὴν συμπόνοια τῶν πλουσίων πρὸς τοὺς πτωχοὺς, ὅταν οἱ πρῶτοι αποφασίσουν νὰ βοηθήσουν τοὺς μὴ ἔχοντας· 2) τὴν κατάργηση τῆς ἀποξένωσης, ποὺ δημιουργεῖ ἡ οἰκονομικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς πλούσιους καὶ τοὺς φτωχοὺς· 3) τὴν «ὁμόνοια» ἀνάμεσα στοὺς πολίτες, ποὺ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς σωστῆς στάσης τῶν πλουσίων *δυναμένων* πρὸς τοὺς μὴ ἔχοντας. Ἄν συμβαίνουν τὰ 1 καὶ 2 τὸ ἀποτέλεσμα δὲν εἶναι μόνο «τὸ ἐταίρους γίγνεσθαι, καὶ τὸ ἀμύνειν ἀλλήλοισι καὶ τοὺς πολιήτας ὁμονόους εἶναι», ἀλλὰ καὶ ἓνα πλῆθος ἄλλων ἀγαθῶν «ἅσσα οὐδεὶς ἂν δύναίτο καταλέξει». Ἐτσι θὰ ἐπέλθουν ἡ «φιλία» καὶ ἡ «οἰκείωσις», ἀφοῦ «ἐν τούτῳ ἤδη καὶ τὸ οἰκτίρειν ἔνεστι καὶ μὴ ἐρήμους εἶναι (τοὺς πολίτας)». Ὁ Δημόκριτος προαναγγέλλει ἐδῶ μ' ἓναν ἔμμεσο τρόπο τὴν ιδέα τῆς «οἰκειώσεως», ποὺ ἀποτελεῖ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Αὕτῃ ἡ ιδέα ἐμφανίζεται βέβαια ἐπίσημα καὶ ἔντονα στὴ στωικὴ ἠθικὴ φιλοσοφία⁴¹, ἀλλὰ εἶναι, κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ S. Pembroke⁴², πολὺ γνωστὴ μὲ διάφορες μορφές τὸν πέμπτο καὶ τέταρτο αἰῶνα π.Χ. Ἐδῶ ὁ Δημόκριτος κάνει λόγο γιὰ *πολιήτας ὁμονόους*, χωρὶς νὰ ἀναφέρεται σὲ κάποια συγκεκριμένη πόλη. Αὕτῃ ἡ κατάσταση στὴν πόλη θὰ ὀδηγήσει στὴν κατάργηση τῆς διαίρεσης τῶν πολιτῶν σὲ τάξεις.

Ὁ Δημόκριτος ἀναφέρεται στὴν ἀξία τῆς *ὁμονοίας* καὶ σ' ἄλλα ἀποσπάσματα, ὅπως στὸ ἀπ. 250 «ἀπὸ ὁμονοίης τὰ μεγάλα ἔργα καὶ ταῖς πόλεσι τοὺς πολέμους δυνατόν κατεργάζεσθαι». Ἡ *ὁμόνοια* ὀδηγεῖ στὴν «πολιτικὴ φιλία» χωρὶς καμία διάκριση, διότι «πολιτικὴ δὴ φιλία φαίνεται ἡ ὁμόνοια»⁴³. Παρόμοιο πρὸς τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀπ. 255, μὲ ἰδι-

41. C. O. BRINK, *Οἰκειώσις and Οἰκειότης. Theophrastus and Zeno on Nature in Moral Theory*, *Phronesis*, 1, 1956, σσ. 123-145, ὅπου καὶ ἀναφέρεται καὶ ἡ σχετικὴ προγενέστερη βιβλιογραφία· B. INWOOD, *The two Forms of Oikeiōsis in Arius and the Stoa*, στὸν τόμο: W. FORTENBAUGH (Ed.), *On Stoic and Peripatetic Ethics: The Work of Arius Didymus*, New Brunswick, N. J., Transaction Books, 1983, σσ. 190-201.

42. *Oikeiōsis*, στὸν τόμο: A. A. LONG (Ed.), *Problems in Stoicism*, University of London, The Athlone Press, 1971, σ. 115 καὶ σ. 121.

αίτερο ὅμως τονισμό στήν «φιланθρωπία», εἶναι ὅ,τι ἀναφέρεται σὸ ἀπ. 107a «ἄξιον ἀνθρώπους ὄντας ἐπ' ἀνθρώπων συμφοραῖς μὴ γελαῖν, ἀλλ' ὀλοφύρεσθαι». Μὲ τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἐμφανίζεται ἴσως γιὰ πρώτη φορά, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Adkins, ἡ ἰδέα τῆς ἀδελφότητας ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ Δημόκριτος θεωρεῖ τοὺς ἀνθρώπους ὅλους «ὁμοίους» καὶ ὡς ἐκ τούτου ἴσους. Τὸ ἀπ. ποὺ ἀναφέρεται στὴ «φιλία» μὲ καθολικὴ διάσταση, χωρὶς τοπικοὺς καὶ ἐθνολογικοὺς περιορισμοὺς καὶ διακρίσεις εἶναι τὸ ἀπ. 97 «πολλοὶ δοκέοντες εἶναι φίλοι οὐκ εἰσὶ, καὶ οὐ δοκέοντες εἰσὶν». Πολλοὶ ἄνθρωποι ποὺ νομίζουν, ἐξαιτίας κατὰ σύμπτωση παροδικῶν συνθηκῶν, ὅτι εἶναι φίλοι στήν πραγματικότητα δὲν εἶναι. Ἔτσι ὁ Δημόκριτος, πέρα ἀπὸ τὴν εἰλικρίνεια ὡς προϋπόθεση φιλίας, δίνει μιὰ ἄλλη διάσταση στὴ φιλία. Παύει νὰ τὴν θεωρεῖ ὡς σχέση ἀνάμεσα σὲ γνωστοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴ θεωρεῖ ὡς σχέση ἀνθρώπων, ποὺ δὲν τὴν ἔχουν ἀντιληφθεῖ, ἀλλὰ ὑπάρχει μέσα τους κάτι ποὺ τοὺς συνδέει. Λανθάνει ἐδῶ ἡ πίστη τοῦ Δημόκριτου στήν ἰδέα τῆς «φύσει οἰκειότητος», ἡ ὁποία ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη⁴⁴ καὶ φθάνει στοὺς Στωικοὺς φιλοσόφους⁴⁵ ὡς φυσικὴ συγγένεια, «οἰκείωσις». Μὲ τὴν ἰδέα αὐτὴ θεμελιώνουν οἱ Στωικοὶ τὴν πίστη στὸν «κοσμοπολιτισμό». Μὲ αὐτὴ ἀνιχνεύεται ἡ ὑπαρξὴ τῆς ἰδέας αὐτῆς καὶ στὸν Δημόκριτο.

Τὴν πίστη τοῦ Δημόκριτου στήν ὑπαρξὴ φυσικῆς ὁμοιότητος ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, μὲ τὴν ὁποία ὁ ἴδιος δικαιολογεῖ τὴ συμπάθεια, τὴν ὁμόνοια, τὴν ἀδελφότητα καὶ τὴ φιλία μεταξύ τους, μπορούμε νὰ τὴν ἐρμηνεύσουμε, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπαρξὴ τῆς νὰ ἐπιβεβαιώσουμε ἀκόμα περισσότερο, μὲ ἀναφορὰ στήν ἀτομικὴ θεωρία τοῦ φιλοσόφου. Τὰ «ὅμοια ἄτομα» συγκεντρώνονται γιὰ τὸ σχηματισμὸ «συγκριμμάτων»⁴⁶. Ἡ ὁμοιότητά τους τὰ ἐνώνει. Ἡ ἀρχὴ αὐτῆς τῆς φυσικῆς ὁμοιότητος δὲν ὁδηγεῖ τὸν Δημόκριτο στήν πίστη τῆς κατάργησης τῶν διακρίσεων μόνον ἀνάμεσα στοὺς πολῖτες τῆς ἴδιας πόλης, ὅπως ἀναφέραμε παραπάνω, ἀλλὰ στήν ἀποδοχὴ τῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων γενικά. Ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι εἶναι «ὅμοιοι», εἶναι ἴσοι. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς ὄντολογίας, ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ θεωρία, μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ ὁ τονισμὸς τῆς φιλίας ἀπὸ τὸ Δημόκριτο. Ἡ φιλία πραγματώνει τὴν ἀρχὴ τοῦ «ὅμοιος-ὁμοίω», ἡ ὁποία εἶναι σημαντικὴ κοινωνικὴ ἀρχὴ ποὺ ξε-

43. ΑΡΙΣΤΟΤ., *Ἡθ. Νικομ.*, 1167 b.

44. *Ἡθ. Νικομ.*, Θ 1, 1155 a 12 - 22.

45. S.V.F., II, ἀπ. 724· III, ἀπ. 340-348.

46. D.-K. 68 A 38, 99. Πβ. A 128, ἀπ. 164 καὶ BAILEY, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 148. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἐμφανίζεται στὸν Ἐμπεδοκλή: «φιλότης-ριζώματα» (= DIELS, I, 31, 17, 19, 21, 26, 27, 35, 39)· τοῦ Ἀναξάγορα τὰ «ὅμοια-σπέρματα» τῆς ὕλης πάνε μαζί (= D.-K. 59 A 41, 42, 45).

47. Βλ. ΠΛΑΤ., *Λύσ.*, 214 b: «τὸ ὁμοίω ἀνάγκη φίλον εἶναι».

περνᾶ τὸ στενὸ πλαίσιο τῆς «πόλεως-κράτους». Τὰ «ὅμοια» μπορεῖ νὰ εἶναι «φίλα»⁴⁷. Φίλοι δὲν εἶναι μόνο οἱ συγγενεῖς, ἀλλὰ «οἱ συμφωνέοντες περὶ τοῦ συμφέροντος» (ἀπ. 107) καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ὁμοφροσύνην (ἀπ. 186). Ἡ ἰσχὺς τοῦ νοήματος τῶν ἀπ. 107 καὶ 186, γράφει ὁ Baldry⁴⁸, ἐκτείνεται πέρα ἀπὸ τὴν πόλη-κράτος. Ὁ Δημόκριτος δὲν θεωρεῖ ὡς αποκλειστικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴ σύναψη φιλίας τὸ «ὁμόφωνον καὶ ὁμόνομον»⁴⁹, ὅπως ὁ Πλάτων, οὔτε τὸ «συγγενές», ἀλλὰ τὴ σχέση τοῦ «ὁμοίου», τὴν ὁποία, ἐκτὸς τῶν ἄλλων προϋποθέσεων, ἀποδέχεται ἀργότερα ὁ Ἀριστοτέλης⁵⁰ στὶς μορφές φιλίας ποὺ διακρίνει. Ἡ φύση ἐνώνει τὰ «ὅμοια». Οἱ ἄνθρωποι εἶναι ὅμοιοι, ἄρα εἶναι φίλοι⁵¹. Ἡ ἰδέα ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι «φύσει ὅμοιοι» ὑποστηρίζεται ὀλοφάνερα ἀπὸ τὸν σοφιστὴ Ἀντιφῶντα (ἀπ. 44, Fr. B, Col. 2.40-35)⁵². Ἄν δεχτοῦμε τὴ γενικὴ ἐκτίμηση τοῦ C. Moulton⁵³ ὅτι ὁ Ἀντιφῶν «was Democritum Continuator» σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς σκέψης του καὶ τὴν συγκεκριμένη καὶ εἰδικὴ ὑπόδειξη τοῦ Havelock⁵⁴, ὁ ὁποῖος σχολιάζει τὸ ἀπ. αὐτὸ τοῦ Ἀντιφῶντα καὶ γράφει ὅτι ἡ σκέψη τοῦ Ἀντιφῶντα ἐδῶ ἀποτελεῖ μιὰ συνέχεια τῶν ἀπόψεων τοῦ Δημόκριτου, τότε εἴμαστε περισσότερο σίγουροι ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ ἐμφανίζεται στὸ Δημόκριτο καὶ διευρύνεται συστηματικὰ ἀπὸ τὸν σοφιστὴ. Στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ (D.-K. 87B44) ὁ Ἀντιφῶν εἶναι καθαρὰ ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀντίληψη τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἀνθρώπων σὲ «Ἕλληνες-βαρβάρους»⁵⁵

48. Ἐνθ' ἀν., σ. 58.

49. ΠΛΑΤ., Νόμ., 708 c.

50. ΑΡΙΣΤΟΤ., Ἠθ. Νικομ., Θ 8, 1159 b 1 - 24· Ἠθ. μεγ., Β 11, 1210 a 7- 9· Ἠθ. Εὐδ., Η 5, 1239 b 6 - 12. Πβ. καὶ W. F. R. HARDIE, *Aristotle's Ethical Theory*, Oxford, Clarendon Press, 19802, σσ. 317-335· J. ANNAS, Plato and Aristotle on Friendship and Altruism, *Mind*, 86, 1977, σσ. 532-554.

51. Βλ. CICERO, *De amicitia*, 50: «Nihil est enim adpetentius similitum sui nec rapacius quam natura».

52. Ἀπ. 44, Fr. B, Col. 2.10-27: «ἐπεὶ φύσει πάντα πάντες ὁμοίως πεφύκαμεν καὶ ἄρcha-ροι καὶ Ἕλληνας εἶναι. σκοπεῖν δὲ παρέχει τὰ τῶν φύσει ὄντων ἀναγκαίων πᾶσιν ἀνθρώποις· πρῶτον τε κατὰ ταῦτα δεῖν πᾶσι, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς οὗτοι ὅτε ἄρchaρος ἀφώρισται [δ] ἡμῶν οὐδεὶς οὔτε Ἕλληνας...».

53. Antiphon the Sophist and Democritus, *Museum Helveticum*, 31, 1974, σσ. 129-139, εἰδικὰ σ. 138. Γιὰ τὶς σχέσεις Δημόκριτου καὶ Ἀντιφῶντα πβ. S. ZEPPI, Significato e posizione storica dell'etica di Democrito, *Atti della Accademia delle Scienze di Torino*, 105, 1971, σσ. 499-540, εἰδικὰ σσ. 520-523· πβ. καὶ E. RINDONE, Rivalutazione dell'etica democritea, *Aquinas*, 18, 1975, σσ. 335-357. Ὁ R. SCHLAEFER, Greek Theory of Slavery from Homer to Aristotle, στὸν τόμο: M. FINLEY (Ed.), *Slavery in Classical Antiquity*, London, 1964, σσ. 169-170, συνδέει τὸν Δημόκριτο μὲ τὸν Ἀντιφῶντα μὲ βάση τὸ δημοκρίτειο ἀπ. 247.

54. Ἐνθ' ἀν., σ. 257.

55. Γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ πβ. BALDRY, Ἐνθ' ἀν., σσ. 20-24· JUTHNER, *Hellenen und Barbaren*, Leipzig, σ. VII· H. E. STIER, *Die geschichtliche Bedeutung des Hellenamens*, Köln/Opladen, 1970, σ. 27.

πού επικρατοῦσε τὸν 5ο αἰώνα διότι, ὅπως πιστεύει, «φύσει πάντα πάντες ὁμοίως πεφύκαμεν καὶ βάρβαροι καὶ Ἕλληνες ... οὔτε βάρβαρος ἀφώριστα ἡμῶν οὐδεὶς οὔτε Ἕλλην». Ὁ Δημόκριτος, ὅπως ὁ Ἀντιφῶν, δὲν κάνει πουθενὰ λόγο γιὰ τέτοια διάκριση «Ἑλλήνων-βαρβάρων». Ἡ ἰδέα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ διατυπώνεται φανερά ἀπὸ τὸν Ἀντιφῶντα στὸ ἀπ. αὐτό, ὅπως γράφει ὁ E. Barker⁵⁶. Νομίζουμε ὅτι ἡ ἰδέα αὐτὴ ἔχει τὴν ἀφετηρία της στὸν Δημόκριτο, πού ὑπῆρξε «δάσκαλος» τοῦ Ἀντιφῶντα.

Ὁ Δημόκριτος ὑπερηφανεύεται γιὰ τὰ ταξίδια του στὸν τότε γνωστὸ κόσμο, τὰ ὁποῖα ἦταν γι' αὐτὸν πηγὴ γνώσης καὶ «πολυμαθίης», ὅπως αὐτὸ δηλώνεται στὸ ἀπ. 299: «ἐγὼ δὲ τῶν κατ' ἐμαυτὸν ἀνθρώπων γῆν πλείστην ἐπεπλανησάμην ἱστορέων τὰ μήκιστα καὶ ἀέρας τε καὶ γέας πλείστας εἶδον καὶ λογίων ἀνδρῶν πλείστων ἐπήκουσα καὶ γραμμέων συνθέσιος μετὰ ἀποδείξεως οὐδεὶς πω με παρήλλαξεν οὐδ' οἱ Αἰγυπτίων καλεόμενοι Ἀρπεδονάπται· σὺν τοῖς δ' ἐπὶ πᾶσιν ἐπ' ἔτεα ἰὸγδῶκοντα ἐπὶ ξείνης ἐγενήθην»⁵⁷. Στὸ ἀπ. ὑπάρχει ἡ πρόταση «ἐγὼ δὲ τῶν κατ' ἐμαυτὸν ἀνθρώπων γῆν πλείστην ἐπεπλανησάμην». Ἡ λέξη «κατ' ἐμαυτὸν» σύμφωνα μὲ τὴ σύνταξη τῆς πρόθεσης «κατά», ὅπως γράφει τὸ λεξικὸ Liddell-Scott, σημαίνει συμφωνία, δηλαδή τὸ «κατ' ἐμαυτὸν» ἐρμηνεύεται «μὲ βάση τὴ θέλησή μου, τὴν πρόθεση, τὸν σκοπό μου». Αὐτὴ τὴν ἐρμηνεία μπορούμε νὰ κάνουμε, ἂν συγκρίνουμε τὴν ἔκφραση «κατ' ἐμαυτὸν» μὲ αὐτὸ πού ἀναφέρεται στὴ μαρτυρία 16 «τά τε ἄλλα γενέσθαι σοφὸν καὶ δὴ ἐπιθυμῆσαι λαθεῖν, καὶ ἐν ἔργῳ θέσθαι σφόδρα πάνυ τοῦτο. διὰ ταῦτά τοι καὶ πολλὴν ἐπῆει γῆν. ἦκεν οὖν πρὸς τοὺς Χαλδαίους καὶ εἰς Βαβυλῶνα καὶ πρὸς τοὺς μάγους καὶ τοὺς σοφιστὰς τῶν Ἰνδῶν». Τὸ «κατ' ἐμαυτὸν» σημαίνει τὴν πίστη τοῦ Δημόκριτου στὴ μορφωτικὴ δύναμη τῶν ταξιδιωτῶν, τὴν ἐλευθερία τοῦ «σοφοῦ» πέρα ἀπὸ τὰ στενὰ ὅρια τῆς πόλεως-κράτους, χωρὶς νὰ ὑπολογίζει φτώχεια, στέρηση καὶ δαπάνη, ὁ ὁποῖος δὲν γνωρίζει καὶ δὲν κατανοεῖ σύνορα. Τὶς ἴδιες ἀντιλήψεις εἶχαν καὶ οἱ Κυνικοὶ φιλόσοφοι⁵⁸. Ὡς συνέπεια τῶν ἀπόψεων γιὰ μιὰ ζωὴ χωρὶς σύνορα, ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ μιὰ ἀπόδειξη τῆς πίστες του στὴν ἰδέα τοῦ «κοσμοπολιτισμοῦ» εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωὴ του, πού ταιριάζει μὲ τὴ ζωὴ τῶν Κυνικῶν.

56. Ἐνθ' ἀν., σσ. 78-79: «Here we have a thinker who goes still further, and anticipates the cosmopolitanism of a later age by attacking the fundamental distinction which current opinion held to exist between the Greeks and the rest of the world».

57. Τὸ ἀπ. αὐτὸ ὁ Diels δὲν ἔχει περιλάβει στὰ γνήσια ἀποσπάσματα. Ὁ F. M. CLEVE, *The Giants of Pre-Sophistic Greek Philosophy*, vol. I, The Hague, Martinus Nijhoff, 1965, σ. 400, θεωρεῖ τὸ ἀπ. αὐθεντικὸ μετὰ ἀπὸ σύγκριση πρὸς τὰ ἀπ. 30 καὶ 180. Πβ. καὶ Th. GOMPERZ, *Greek Thinkers*, trans. L. Magnus, vol. I, London, Murray, (ἀνατ.) 1964⁷ (1901), σ. 318.

58. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., VI, 38· VI, 93· VI, 63.

Ὁ Δημόκριτος ἔζησε μιὰ φυσικὴ ζωὴ, σύμφωνα μὲ τὶς δοξογραφικὲς μαρτυρίες, περιφρονοῦσε τὸν πλοῦτο⁵⁹ καὶ τὴν πολυτέλεια⁶⁰ δείχνοντας μιὰ προτίμηση στὴν αὐτάρχεια⁶¹. Τὴν ιδέα αὕτῃ τῆς «αὐτάρχειας» κηρύττουν οἱ Κυνικοὶ φιλόσοφοι ὄχι μόνο ὡς ιδιότητα τοῦ κυνικοῦ «σοφοῦ», ἀλλὰ ὡς ιδιότητα ὅλων τῶν ἀνθρώπων ὥστε νὰ γίνουν ἐλεύθεροι. Τὸν Δημόκριτο, ὅπως τοὺς Κυνικούς, ἀπασχολοῦν τὰ ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τὸν πλοῦτο, τὴ φτώχεια καὶ τὴν αὐτάρχεια. Ἐξαιτίας τῆς βιοθεωρίας του αὐτῆς περιγελαῖ⁶² τοὺς ἀνθρώπους γιὰ τὴ ματαιοδοξία τους ὅπως ὁ Διογένης⁶³. Ἡ νατουραλιστικὴ ἠθικὴ⁶⁴ τοῦ Δημόκριτου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ζωὴ πραγματώνεται χωρὶς ἔγνοιες καὶ ἀντιπαλότητες σὲ μιὰ κοινωνία χωρὶς σύνορα, μᾶς ἐπιτρέπει γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ νὰ σκεφτοῦμε ὅτι ἡ ἀντίληψη αὕτῃ προβάλλεται ἀπὸ τὸν ἴδιο στὸ πλαίσιο τῆς πίστεως του στὴν ιδέα τοῦ «κοσμοπολιτισμοῦ».

3. Αἰτίες τοῦ δημοκρίτειου κοσμοπολιτισμοῦ. Πῶς ὁδηγήθηκε στὴ διατύπωση τέτοιων ἀπόψεων ὁ Δημόκριτος; Γιὰ νὰ ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα αὐτὸ θὰ πρέπει πρῶτα νὰ ἐξετάσουμε τὸ πνευματικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ἔζησε καὶ ἔγραψε ὁ φιλόσοφος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὅπωςδήποτε καὶ ἐπηρεάστηκε. Τὴν ἐποχὴ αὕτῃ ὁ θεσμὸς «πόλις-κράτος»⁶⁵ εἶχε ἀρχίσει νὰ καταρρέει. Ὁ χωρισμὸς τῶν ἀνθρώπων σὲ «Ἕλληνες καὶ βαρβάρους», ἐνῶ ὑπάρχει, ἔχει ἀρχίσει νὰ ἀμφισβητεῖται. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ σοφιστικοῦ κινήματος εἶχε δημιουργήσει μιὰ τάση ἀναθεώρησης τῶν παραδοσιακῶν ἀντιλήψεων μὲ βάση τὸ ἐξηγητικὸ σχῆμα (λογικὴ κατηγορία) «φύσει-νόμῳ»⁶⁶. Οἱ θεωρίες τῶν σοφιστῶν γιὰ ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων κλόνισαν τὴ διάκριση τῶν ἀνθρώπων σὲ «Ἕλληνες-βαρβάρους», πὺν εἶχεν ἀρχίσει νὰ κατοχυρώνεται μετὰ τὴν πρώτη φάση τῶν Περσικῶν πολέμων (500-470 π.Χ.),

59. Βλ. ἀπ. 77, 78, 50, 218, 302.

60. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., IX, 36.

61. Ἀπ. 209, 210. Γιὰ τὴν ἐννοια τῆς «αὐτάρχειας» στοὺς Κυνικούς πβ. A. N. M. RICH, The Cynic Conception of αὐτάρχεια, *Mnemosyne*, Ser. IV, 9, 1956, σσ. 23-29.

62. A 2, 40. Πβ. E. LUTZ, Democritus and Heraclitus, *The Classical Journal*, 49, 1954, σσ. 302-314.

63. ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., VI, 72. Ὁ Z. STEWART, ἐνθ' ἀν., σ. 186, γράφει: «Laughter of the foolishness of the world is in itself a characteristically Cynic and sceptic trait...».

64. V. E. ALFIERI, L'etica di Democrito, *Bolletino di Storia della Filosofia*, 6, 1978, σσ. 7-16, εἰδικὰ σ. 16.

65. Γι' αὐτὸ πβ. V. EHRENBERG, An Early Source of Polis Constitution, *Classical Quarterly*, 1943, σσ. 14-18· ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, When did the Polis Rise, *Journal of Hellenic Studies*, 1947, σσ. 147-159. Εἰδικὰ στὸ ἔργο τοῦ ἴδιου, *The Greek State*, London, Methuen, (ἀνατ.) 1970, σσ. 9-46.

66. Γι' αὐτὸ πβ. G. HEINIMANN, *Nomos und Physis*, Basel, Reinhardt, 1945, ἀνατ. 1972· M. POHLENZ, *Nomos und Physis*, *Hermes*, 1953, σσ. 418-438· GUTHRIE, ἐνθ' ἀν., vol. III, σσ. 55-134· G. KERFERD, *The Sophistic Movement*, Cambridge, Cambridge University Press, 1981, σσ. 111-130.

τότε ἡ λέξις «βάρβαρος» εἶχε πάρει πολιτικὴ σημασία. Ὁ Δημόκριτος γινώριζε ὅλο αὐτὸ τὸ πνευματικὸ σοφιστικὸ κίνημα ποὺ ἐπέφερε μεγάλες ἀλλαγές στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ σκέψη. Εἶχε μιὰ μεγάλη ιδεολογικὴ συγγένεια⁶⁷ μὲ τὸ κίνημα αὐτό, ἐκτὸς τοῦ Ἀντιφώντα πάνω στὸν ὅποιο ἡ ἐπίδρασή του ἦταν ἄμεση καὶ ἔντονη⁶⁸. Ὁ Δημόκριτος ὁμολογεῖ: «ἦλθον γὰρ εἰς Ἀθήνας καὶ οὐ τις με ἔγνωκεν»⁶⁹. Τὸ κέντρο τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ἡ Ἀθήνα, ἀναστατώνεται ἀπὸ τὰ κηρύγματα τῶν σοφιστῶν οἱ ὅποιοι προβάλλουν καὶ διδάσκουν αὐτὴ τὴν ιδέα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ιδέα τοῦ «κοινωνικοῦ συμβολαίου»⁷⁰, ἡ ὁποία εἶχε ἐπιβάλλει αὐτὸ τὸ χωρισμὸ καὶ τώρα ἀμφισβητεῖται. Ἀκόμα καὶ ὁ Εὐριπίδης⁷¹, ποὺ ἦταν ἀρχικὰ ὑπερασπιστὴς τῆς ιδέας τοῦ χωρισμοῦ «Ἕλληνες-βάρβαροι», ἀποκλίνει ἀργότερα στὴν ιδέα τοῦ Κοσμοπολιτισμοῦ ὅπως καὶ ὁ Σοφοκλῆς⁷². Οἱ πολιτικὲς μεταρρυθμίσεις τοῦ Ἐφιάλτη⁷³ ἐπέφεραν δυναμικὴ ἀλλαγὴ στὴν πολιτικὴ σκέψη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ἡ κοινότητα ὅλων τῶν ἀνθρώπων σὰν ιδέα εἶχεν προηγηθεῖ ἀπὸ τὴν σοφιστικὴ ἢ τουλάχιστον ὑπῆρξε παράλληλα καὶ στοὺς ἱπποκρατικούς. Σὲ πολλὰ σημεῖα τοῦ ἔργου τοῦ Ἱπποκράτη *Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων* (12, 14, 16 καὶ 24), ποὺ χρονολογεῖται γύρω στὸ 440 π.Χ., ὑπάρχει διαχυτὴ αὐτὴ ἡ ἀντίληψη. Ὁ Δημόκριτος πιθανὸν δέχθηκε ἐπίδραση στὸ συγκεκριμένο πρόβλημα ποὺ ἐξετάζουμε καὶ ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη, μὲ τὸν ὅποιον ἦλθε σὲ ἄμεση ἐπαφὴ καὶ ιδεολογικὴ ἀλληλεπίδραση, ὅπως ἡ ἐπισφαλὴς δοξογραφικὴ⁷⁴ παράδοση ἀναφέρει, ἀλλὰ καὶ ἡ σχετικὴ ἔρευνα θεμελιώνει περισσότερο⁷⁵. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου χωρὶς διακρίσεις δημιουργήθηκε μέσα στὸ πνευματικὸ κίνημα τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὅπως χαρακτηρίζεται ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς ὁ 5ος π.Χ.

67. Πβ. F. MESIANO, *La materialistica Etica di Democrito di Abdera*, Firenze, Le Monnier, 1952, σ. 29: «...se non poteva ignorare la dottrina insegnata de quei "Maestri di sapienza", egli la elabora e la rende capace di contenere in se tutti i valori della vita umana». Πβ. A. W. H. ADKINS, *Moral Values and Political Behaviour in Ancient Greece, from Homer to the End of the Fifth Century*, London, Chatto & Windus, 1972, σ. 103· M. POHLENZ, *Freedom in Greek Life and Thought*, 1966, σσ. 67-71.

68. Πβ. ἔνθ' ἀν., σημ. 53.

69. Ἀπ. 116.

70. GUTHRIE, ἔνθ' ἀν., vol. III, σσ. 135 κ.ἐξ.

71. ΕΥΡΙΠ., ἀπ. 52 Nauck-Snell.

72. Ἀπ. 532 Nauck.

73. 462 π.Χ. Πβ. ΑΡΙΣΤΟΤ., Ἀθ. Πολ., 15, 1· ΔΙΟΔ. ΣΙΚΕΛ., XI, 77, 6· W. R. CONNOR, *The New Politicians of Fifth-Century Athens*, Princeton, 1971, σσ. 25 κ.ἐξ.

74. Πβ. DIELS, II, σ. 225 (DK 68 C 2-6): *Epistulae Pseudhippocrateae* καὶ E. LITTRÉ (Ed.), *Hippocrates Opera Omnia*, vol. IX, (ἀνατ.) Amsterdam, A. M. Hakkert, 1962 (1861), σσ. 349-391.

75. Γιὰ τίς ιδεολογικὲς ἐπιδράσεις τοῦ Ἱπποκράτη στὸν Δημόκριτο πβ. GUTHRIE, ἔνθ' ἀν., vol. II, σ. 473. Εἰδικὰ H. MILLER, *On Ancient Medicine and the Origin Medicine*, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 80, 1949, σσ. 187-202· M.

αἰώνας⁷⁶. Τὸ κίνημα αὐτὸ δὲν ἐκπροσωπεῖται μόνο ἀπὸ τὸν Ἑκαταῖο καὶ τὸν Ξενοφάνη ἀλλὰ καὶ προάγεται στὴν ἐπόμενη γενιὰ ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς ἐπιστήμονες ὅπως εἶναι ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Ἀναξαγόρας. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐπιδράσεις ὁδήγησαν τὸν Δημόκριτο σ' αὐτὸ τὸ πολιτικὸ «πιστεύω» ποὺ ἀπὸ τὴ μιὰ ὑποδήλωνε τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου, ἀπὸ τὴν ἄλλη προανήγγειλε μιὰ ἀνοιχτὴ κοινωνία ἐλεύθερης διακίνησης προσώπων καὶ ἰδεῶν.

Ἰωάννης Γ. ΔΕΛΛΗΣ
(Πάτρα)

THE IDEA OF COSMOPOLITISM IN DEMOCRITUS' THINKING

S u m m a r y

In this paper we showed that the political idea of cosmopolitanism appears in Democritus' philosophy before the Cynics and Stoics philosophers present it in a more systematic and elaborated way. According to Democritus' belief on democracy (fr. 251) each man has two main qualities, that one of the «individual» who takes care of his personal affairs and of the «citizen» who takes a serious interest and participates actively in public affairs. People are equal (frs. 164 and 158, test. 99) since Democritus believes that wealth and poverty cannot stand as a criterion that gives them the opportunity to communicate as equal ones and constitute a social union. In fr. 247 «ἄνδρὶ σοφῷ πᾶσα γῆ βατή· ψυχῆς γὰρ ἀγαθῆς πατρίς ὁ ξύμπας κόσμος», which H. Diels associates to that Thucydides refers to in his Funeral Speech (2.43), Democritus underscores that each man, owner of a virtuous soul, can visit whichever country he chooses to, since his culture and education allow him a successful communication and cooperation.

Democritus' belief on the idea of cosmopolitanism is indirectly stated by way

WELLMAN, Spuren des Demokrits von Abdera in Corpus Hippocraticum, *Archeion*, 11, 1929, σσ. 297-300· J. LONGRING, Philosophy and Medicine, *Harvard Studies in Classical Philology*, 67, 1963, σσ. 147-175, εἰδικὰ σ. 162· W. JONES, *Philosophy and Medicine in Ancient Greece*, Supplements to the Bulletin of the History of Medicine, No 8, Baltimore, 1946, 1, ch. 7 & 8· πβ. ΔΕΛΛΗΣ, ἐνθ' ἄν., σσ. 208-209.

76. E. R. DODDS, *The Greeks and the Irrational*, Berkeley, University of California Press, 1951, σ. 237 (ἐλλην.: *Οἱ Ἕλληνες καὶ τὸ παράλογο*, μτφρ. Γ. Γιατρομανωλάκη, Ἀθήνα, ἐκδ. Καρδαμίτσα, 1978).

of other concepts discovered in the fragments. In fr. 255 the notions of «concord» (*omonoia*) and «charity» (*philanthropia*) become the most basic principles for human unity, the ones that lead people to «happiness» (*eudaimonia*) and «harmony». The idea of property can be realized if wealthy and powerful citizens help poor and weak ones. This kind of social behavior contributes to the creation of «familiarity» and leads to «progress» (fr. 250) and «political friendship». Thus a feeling of brotherhood grows among citizens (fr. 107a).

The existence of the idea of cosmopolitism in Democritus is also confirmed by another argument that springs from Democritus' belief on the natural resemblance of the atoms. The atoms can give birth to everything when they are combined (test. 38 and 99). People *mutatis mutandis* are similar and that's why they constitute a union altogether. Finally in this paper we discussed the reasons that led Democritus to believe in the unity among people. The most important reason was the outset for the idea of an «open society», which had already appeared and at the same time the declining notion for the secluded city-state. This «open society» would wipe out this division of people in «Greeks» and «barbarians». We also showed that it was Democritus who first of all conceived the idea of the ancient enlightenment.